

СТАТУС ЖІНКИ В ПРАВОВИХ ТРАДИЦІЯХ ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ

Історія Запорозької Січі - це історія про самобутній національний український характер. Попри традиційне уявлення, що доба козаччини – це винятково культура чоловіків, значне місце в ній займають постаті самовідданих героїчних українських жінок-козачок - рідних неньок, сестер, бабусь, коханих дружин. Вважалось, що життя козаків - це відречення від шлюбу, повне зосередження на військовій діяльності, що тільки «безшлюбні» козаки займали чини та військові звання, право на зимівлю отримували лише чоловіки, без наявності жінки, навіть якщо їх пов'язували родинні зв'язки.

Згадки про жінку того часу можна зустріти в образах матері, Богородиці, сестри чи дружини. Здебільшого їх описували як берегинь, добрих господинь, учасниць обрядових дійств, та персон для захисту. Вперше згадки про жінок були викладені в документах Запорозької Січі, які опрацював відомий історик, етнограф та публіцист Аполлон Скальковський, у його праці «Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького». В праці увага зосереджена на козацьких звичаях та традиціях відносно дівчини, дружини, матері. Фактично роль жінки-козачки не розкрита повністю, але вона уособлює в собі любов до рідного краю, душу України, опору для чоловіка, що завжди перебуває поряд з ним в тяжкі часи та періоди небезпек. Та хоча до жінок і ставилися шанобливо, їх положення бажало бути кращим, в той час коли чоловік йшов на Січ чи займався ремеслом, господиня тримала на своїх плечах всю домашню рутину, виховання дітей, худобу, готувалася до зимівлі та виглядання чоловіків з походу. Дотримуючись християнської доктрини, козаки пам'ятали: «Нехай боїться дружина чоловіка свого», що вказує на сувору поведінку стосовно благовірної. При цьому зберігалось вікове правило не втручання жінок в чоловічі справи та навпаки. Чоловік, котрий займався жіночою справою, носив клеймо ганьби, а жінка, що втручалася в чоловічі справи, гнітила і себе і чоловіка.

Водночас на жінку в козацькій культурі накладалися табу. Жінка не могла бути присутньою на зборах, іноді їх думку могли висловити чоловіки з сім'ї чи куми. Також, головою сімейства був чоловік, його слово було закон та не підлягало оскарженню. Згідно зі звичаями запорожців, жінку не допускали на Січ, як свідчить Дмитро Яворський «привід до фортеці Запорізької Січі жінок, не включаючи матері, сестри чи доньки, вважався в козаків кримінальним злочином, що вів за собою суворіше покарання», проте це суперечне твердження. Деякі джерела свідчать про те, що в козацьких таборах часто знаходилась певна кількість представниць слабкої статі, що супроводжували війська козаків в походах. Зазвичай в цю групу жінок входили

дружини старшини, «дівки-бранки», куховарки, ворожки, вони могли виконувати ролі шпигунок, сестер-жалібниць або «здебільшого» помічниць. Існують також версії, в яких жінки приймали участь в бойових походах, пліч о пліч з чоловіками. Як приклад, можна навести легенду Нижньої Наддніпрянщини «Могила Настина». Переказ свідчить про те, що дівчина на ім'я Настя держала в своїх руках ватагу козаків, тобто була «отаманшою», вона носила притаманне козакам вбрання шаровари, шапку та шаблю. Очевидно, вміння вправно керувати, відвага та сила, цієї постаті була чималою, бо її таємницю було розкрито лише після смерті. Також цікавим прикладом є повстання під проводом Якова Острянина(1638р.) в якому взяла участь дружина сотника Семена Мотори, Варвара. Полководець нібито доручив їй стріляти по ворожому табору, приставивши до неї шістьох козаків, для заряду мушкетів порохом.

За словами мемуариста Михалона Литвина – «жінки шляхетного походження мали право вільно бувати в товаристві чоловіків (на відміну від татарських та московських) і носити майже чоловіче вбрання.

Протилежним фактом до вище наведеного типу, є жінка-козачка, що мала право виступати в суді, вільно висловлювати власну думку, управляти монастиром, розпоряджатися власним майном, робити вільний вибір нареченого та розлучатися. Такі жінки мали не аби який талант до військової справи, і не соромилися одягати на себе військові обладунки. Берегині України достойно змогли довести, що вони повноцінно та достойно можуть змагатися в емансипаційній боротьбі з чоловіками. Прикладом може послужити Олена Іванівна Чорторійська, яка створила у 1563 році Пересопницький монастир, заснувала при ньому шпиталь для бідних та недужих, школу для дітей, та склала оригінальний статут. Волинська княгиня Софія Чорторійська прославилася заснуванням Рохманівської друкарні. В листопаді 1654 героїня оборони Буші (нині Вінницька область) Олена Зависна, після того, як польськими загарбниками було вбито її чоловіка-сотника Зависного, підпалила льох з порохом і спалила себе разом з ворогом. Ганна Борзобагата-Красенська, що управляла скарбницею Луцької єпархії, під час нападу на її маєток російського князя-втікача Андрія Курбського відбила атаки кількасотенного загону шляхти і з мечем у руках розігнала військо польського короля Стефана Баторія. Дружина Семена Палія відома тим, що гідно вела переговори з іноземними послами, які приїжджали в «Палієву державу». Славна Палійка, «мати полковниця», як звали її козаки, не тільки управляла Правобережжям, коли чоловік був на засланні, а й не раз проводила війну то з московитами, то з їхніми союзниками поляками, оберігаючись від іноземних зазіхань. Мати гетьмана Івана Мазепи — Марія Магдалена. Була освіченою, сміливою, твердого духу, дуже діяльною, не лише гарячою прихильницею православної Церкви, а й першою порадицею сину в боротьбі за самостійність України. Мазепа зізнався, що мати мала на нього великий вплив. Саме матері він завдячує вірністю та відданістю православної Церкві та

своєму народові.

Українські жінки славилися не лише своєю вродою, а й гострим розумом, деякі з них змогли виділити свої постаті на широкому тлі історії, своїми героїчними вчинками. Українки були по істині віруючими, виховувалися самі, та прививали своїм дітям моральні засади православної віри. Арабський мандрівник Алепський у середині XVII ст., відвідавши Україну, записав свої враження : «По всій землі українській ми помітили прекрасну рису, що викликала наше здивування: всі вони (жінки), за винятком небагатьох, навіть більшість їх, уміють читати і знають порядок церковних служб і церковні співи».

Жінки не мали доступу на Січ, де все було підпорядковане вимогам військових дій. Проте всупереч попереднім джерелам козаку дозволялося створювати сім'ю поза Січчю. У козацькій родині порядкувала дружина, її слово було вирішальним. Чоловік тримав в одній руці рало, у другій — рушницю, а жінка давала лад господарству і дітям, зберігала в часи лихоліття свою сім'ю. Також, згідно традицій запорожців, дівчина могла врятувати злочинця від покарання, якщо насмілиться вийти за нього заміж.

Козачка - натура горда, цілісна в усім. Коли вірна – то до самострати, до загиби. Коли мстива – до злочину. Як жертвенна – то до смерті. Коли всепрощаюча – то не з людської слабості, а з надлюдської сили.

Отже, образ української козачки несе в собі два основних погляди. Першим є шанована постать матері-дружини, охоронниці домашнього вогнища, однак своєрідної рабині дому, заручниці побуту, опори для чоловіка, порадиці, думку котрої зазвичай чули, але зрідка прислухалися до неї. Гендерне положення такої жінки бажало мати кращий статус, вона хоч і була вільною людиною, що жила під надійним захистом козаків-запорожців, проте була поневоленою, як особистість, не мала повноцінного розвитку власного я. Можна сказати, швидше виконувала функцію, ніж була її основоположницею. А ось іншим прообразом стала жінка-героїня, своєрідна феміністка-бунтарка, котра намагалася пробитися до світла, визволитися з чоловічої тіні та показати свою рівність між представниками обох статей. Такі жінки були мужніми і мали не аби яку сміливість, щоб піти всупереч багатовіковим переконанням та традиціям стосовно місця жінки в суспільстві XV-XIX столітті.

Обидва образи заслуговують поваги та співчуття, адже обидва жили в часи чоловічої епохи, проте отримали образ незламних, вольових, сильних духом особистостей, якими можна пишатися.

Таким чином, сучасний статус жінки, в основному рівноправно-толерантний з чоловічим, виходить з традицій, заснованих нашими попередницями козачками. Отже, з впевненістю можна сказати, що жіноча постать, часів козаччини, мала значний вплив на формування козака, та в цілому формування етносу, що базується на гендерному початку жінки. Своєю працею, почуттями, потенціалом жінки щодня творили та творять історію та культуру українського народу.